

Ο ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ και η Εκκλησία στην Κύπρο κατά την υστερορωμαϊκή περίοδο

● Της Δρ. Φωτεινής Νταντάλια - Δράκου

Διδάκτωρ Κλασικής Αρχαιολογίας και Υποψήφια Υφηγήτρια Αρχαίας Ιστορίας
του Martin - Luther - Universität Halle - Wittenberg, Deutschland

1. Η εδραίωση του χριστιανισμού στην Κύπρο

Η διάδοση του χριστιανισμού¹ στην Κύπρο οφείλεται στην εγγύτητά της με τη Συροπαλαιστίνη, στη μετά τον λιθοβολισμό του Στεφάνου (33 μ.Χ.)² φυγή των χριστιανών,

στους οποίους περιλαμβάνονταν και πολλοί από την Κύπρο³, και κυρίως στην έλευση στο νησί των Αποστόλων Παύλου, Βαρνάβα και του ανεψιού του, Μάρκου το 45 μ.Χ. Όπως αναφέρουν οι Πράξεις Αποστόλων, οι Κύπριοι ήταν από τους πρώτους που δέχτηκαν τον χριστιανισμό, και δίδαξαν έξω από την Ιερουσαλήμ. Σε αυτούς συγκαταλέγονται και ο Απόστολος Βαρνάβας και ο ανεψιός του Απόστολος και ευαγγελιστής Ιωάν-

¹ Για τον χριστιανισμό βλ. Marksches, Ch.: *Das Christentum von den Anfängen bis in die Spätantike*. Στο: *Einleitung in die lateinische Philologie*, Graf, Fr. (Hg.), Stuttgart, Leipzig 1997.

² Για τον Στέφανο βλ. Bovon, Fr.: *The dossier on Stephen, the first*

martyr. Στο: *Harvard Theological Review*. Issued quarterly by the Faculty of Divinity in Harvard University (Cambridge, MA), Bd. 96 (2003), Heft 3, σελ. 279-315.

³ Πράξεις Αποστόλων 11.19.

νης - Μάρκος. Το 45 μ.Χ. οι Απόστολοι Παύλος⁴, Βαρνάβας⁵ και Μάρκος δίδαξαν τον χριστιανισμό και στην Κύπρο, ενώ στην Πάφο έγινε χριστιανός ο πρώτος επίσημος Ρωμαίος, ο ανθύπατος Σέργιος Παύλος. Το 50 μ.Χ. ο Απόστολος Βαρνάβας επέστρεψε στην Κύπρο με τον ανεψιό του Μάρκο και, έχοντας ως έδρα του τη Σαλαμίνα, παρακολουθούσε τη διάδοση του χριστιανισμού σε όλες σχεδόν τις πόλεις και τις κοινότητες της Κύπρου. Κατά τη διάρκεια της παραμονής των Αποστόλων Παύλου, Βαρνάβα και Μάρκου στην Κύπρο χειροτονήθηκαν ο Λάζαρος, ο οποίος μετά τον διωγμό, που κήρυξαν οι Ιουδαίοι κατά των χριστιανών, ήρθε στην Κύπρο ως επίσκοπος Κιτίου, και ο Ηρακλείδιος, ως επίσκοπος Ταμασού⁶. Αυτοί και οι επίσκοποι⁷ Νεαπόλεως Τυχικός, Κουρίου Φιλάργιος και Φιλωνίδης, Ταμασού Μνάσων και Ρόδων, Σόλων Αυξίβιος⁸ και Κυρηνεΐας Θεόδοτος⁹, καθώς και οι Τίμων, Αρίστων, Αριστοκλειανός, Επαφράς και Νικάνωρ συνέβαλαν στη διάδοση και εδραίωση του χριστιανισμού στην Κύπρο. Μερικοί από αυτούς, όπως και οι Αθανάσιος, Δημητριανός ή Δομιτιανός, Δίδυμος, Διομήδης, Κόνων, Λούκιος, Νεμέσιος, Ποτάμιος και άλλοι πολλοί, ομολόγησαν τον Χριστό κατά τη διάρκεια των διωγμών¹⁰. Η εδραίωση της χριστιανικής πίστης στην Κύπρο συνάντησε εμπόδια από τον ειδωλολατρικό πληθυσμό, όπως αποδεικνύει το μαρτυρικό τέλος του Αποστόλου Βαρνάβα και άλλων μαρτύρων, οι οποίοι με τους παρόντες επισκόπους συνέβαλαν στην επικράτη-

ση του χριστιανισμού στην Κύπρο.

Μεγάλοι σεισμοί το 332 και 342 μ.Χ. σηματοδότησαν την έναρξη της βυζαντινής περιόδου της κυπριακής ιστορίας και είχαν επιπτώσεις ιδιαίτερα στη Σαλαμίνα, στο Κούριο, στους Σόλους, στην Πάφο και σε άλλες περιοχές της Κύπρου. Αρκετοί ειδωλολατρικοί ναοί υπέστησαν τα αποτελέσματα των σεισμών, ενώ οι πιστοί των αρχαίων ελληνικών και άλλων θεοτήτων δεν ήταν πια πολυάριθμοι και ισχυροί, ώστε να επιδιώξουν αναβίωση των παλαιών θρησκευτικών και ανοικοδόμηση των ειδωλολατρικών ιερών τους. Η διαδικασία αυτή συνέβαλε στην επιτάχυνση της εγκατάλειψης των ειδωλολατρικών θεοτήτων, ενώ η παρουσία ορισμένων ιερών περιορίστηκε σε αγροτικές περιοχές. Αποδείξεις της σημασίας του χριστιανισμού αποτελούν οι τουλάχιστον ενενήντα παλαιοχριστιανικές βασιλικές με τα μωσαϊκά δάπεδα, τα μαρμαροθετήματα, τις ανάγλυφες ορθομαρμαρώσεις, τον μαρμάρινο γλυπτό διάκοσμο και τις ψηφιδωτές, εντοιχίες παραστάσεις. Με τις επιπτώσεις των σεισμών συσχετίστηκαν πιθανόν αργότερα και από την εκκλησιαστική παράδοση οι δύο επισκέψεις στην Κύπρο της Αγίας Ελένης¹¹, της μητέρας του Μεγάλου Κωνσταντίνου, κατά τη διάρκεια της θρησκευτικής αποστολής της στους Αγίους τόπους γύρω στο 326-327 μ.Χ. Η Αγία Ελένη προσπάθησε με την ίδρυση εκκλησιών και μοναστηριών στην Κύπρο να συμβάλει στην επίτευξη της ευημερίας, μετά τους σεισμούς και την ανομι-

⁴ Για τον Απόστολο Παύλο βλ. Nippel, W.: *Der Apostel Paulus. Ein Jude als römischer Bürger. Στο: Sinn (in) der Antike. Orientierungssysteme, Leitbilder und Wertkonzepte im Altertum, Hölkeskamp, K. - J., Rösen, J., Stein - Hölkeskamp, E., Grütter (Hrsg.), Mainz am Rhein 2003, σελ. 357-374 - Wolter, H. - J.: Die Zeit des Apostel Paulus. Ein Reise - Lesebuch zur Geschichte der frühen Kirche, Regensburg 2002 - Shauf, S.: Theology as history, history as theology. Paul in Ephesus in Acts 19. Zugl.: Atlanta, Emory Univ., Diss. 2004, Berlin 2005 (Beihefte zur Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche 133) - Thomas, C.M.: The Acts of Paul as a source for the life of Paul. Στο: Actes du 1er congrès international sur Antioche de Pisidie, Drew-Bear, T., Tashalan, M., Thomas, Chr. M. (Édd.). Université Lumière-Lyon 2, UMR 5649 du CNRS, Paris 2002, σελ. 85-92 (Collection Archéologie et histoire de l'antiquité. Université Lumière-Lyon 2. 5.) - Luibhéid, C.: A scholarly reconstruction of St. Paul and his times. The historical evidence. Lewiston, N.Y. 2002 (Studies in classics 18).*

⁵ Για τον Απόστολο Βαρνάβα βλ. Öhler, M.: *Barnabas. Die historische Person und ihre Rezeption in der Apostelgeschichte. Tübingen 2003, XIV (Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 156) - Hagiographica Cypria: Sancti Barnabae Laudatio Auctore Alexandro Monacho et Sanctorum Bartholomaei et Barnabae Vita e Menologio Imperiali Deprompta, Van Deun P. (Hg.), CCSG 26, Turnhout 1993, σελ. 83-122.*

⁶ Halkin, F.: *Les actes apocryphes de Saint Héraclide de Chypre, disciple de l'apôtre Barnabé, AnalBoll 82, 1964, σελ. 133-169.*

⁷ Για τους επισκόπους στην Κύπρο βλ. Sozomenus, *Kirchengeschichte 330.11-14 - Nicephorus Kallistos Xanthopoulos, Kirchengeschichte PG.*

146.860-861. Επίσης βλ. Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae: Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris, Delehaye, H. (Hg.), Brussels 1902 - Leontios Machairas: Recital Concerning the Sweet Land of Cyprus Entitled "Chronicle", "Dawkins, R. M. (Hg. und übers.), New York 1980, vol. 1, 29", section 30.

⁸ *Vita sancti Auxibii, Noret, J. (Hg.), Στο: Hagiographica Cypria: Sancti Barnabae Laudatio Auctore Alexandro Monacho et Sanctorum Bartholomaei et Barnabae Vita e Menologio Imperiali Deprompta, Van Deun P. (Hg.), CCSG 26, Turnhout 1993, σελ. 177-202.*

⁹ Για τον Άγιο Θεόδοτο βλ. *Μηνολόγιον Βασιλείου PG: 117.265.*

¹⁰ *Grigoli, N. di: Aristocle, prete, Demetrisano, diacono, Atanasio, lettore, santi mastiri di Cipro. Bibliotheca Sanctorum, I, Istituto Giovanni XXIII, Nella Pontificia Università Lateranense, I, 1964, stil. 426-427 - Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae, stil. 404, 766 - Μακαρίου Γ', Αρχιεπισκόπου Κύπρου: Κύπρος η Αγία Νήσος, Αθήνα 1968, σελ. 1 - Χάκεττ, Ιω.: Ιστορία της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου, μτφ. Παπαϊωάννου, Χ. Ι., Β', Πειραιάς 1927, σελ. 171, 176, 178, 216, 291.*

¹¹ *Leontios Machairas, Recital Concerning the Sweet Land of Cyprus entitled „Chronicle“, Edited with a Translation and Notes by Dawkins, R. M., Oxford 1932, σελ. 4 §4 - §5 - Παπαδοπούλου, Θ. Χ.: Εκ της Αρχαιοτάτης Ιστορίας του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων. Η επίσκεψις της Αγίας Ελένης εις Παλαιστίνην και Κύπρον. Ανάτυπον εκ του περιοδικού Νέα Σιών, Ιεροσόλυμα 1952, σελ. 25 f., 183 a. 1 - Ημέλλου, Στ. Δ.: Από την επίσκεψιν της Αγίας Ελένης εις την Κύπρον. Κυπριακός Λόγος, XII, 69-72, 1980, σελ. 367-371 - Σταθάτου, Ν.: Η Αγία Ελένη στην Κύπρο. Ελληνική Κύπρος, 5, 1953, σελ. 39, 41.*

βρία, στην οποία αναφέρεται η παράδοση, και όχι οι σχετικές πηγές. Με σκοπό την ανοικοδόμηση και ανασυγκρότηση της Κύπρου ο Μεγάλος Κωνσταντίνος έστειλε στην Κύπρο τον δούκα Καλόκαιρο, ο οποίος θεώρησε σκόπιμη την αξιοποίηση της ευκαιρίας για την ικανοποίηση των επιδιώξεών του. Ο αυτοκράτορας απέστειλε εναντίον του Καλόκαιρου στρατιωτική δύναμη με αρχηγό τον καίσαρα Δαλμάτιο, ο οποίος κατέπνιξε το κίνημα, δίωξε τον Καλόκαιρο και πέτυχε την εκτέλεσή του στην Ταρσό της Κιλικίας.

2. Η Εκκλησία της Κύπρου

α. Η σημασία της Κυπριακής Εκκλησίας

Η Κυπριακή Εκκλησία στην υστερορωμαϊκή περίοδο γνώριζε ακμή, καθώς πλαισιώνονταν από ιεράρχες, όπως ο Επιφάνιος Κωνσταντίας και ο Άγιος Σπυρίδων, ενώ είχαν ήδη εγκαθιδρυθεί στο νησί οι πρώτες αιρέσεις και αμφισβητούνταν η ανεξαρτησία της. Το πατριαρχείο Αντιοχείας επιδίωκε να θέσει την Εκκλησία της Κύπρου υπό τη δικαιοδοσία του, με το επιχείρημα ότι το νησί είχε δεχτεί τον χριστιανισμό μέσω Αντιοχείας. Η Κυπριακή Εκκλησία, που εκπροσωπήθηκε πλήρως, εκτός από την Α' Οικουμενική Σύνοδο του 325 μ.Χ., και στις επόμενες συνόδους, της Σαρδικής το 343 μ.Χ., της Κωνσταντινούπολης το 381 μ.Χ. και της Εφέσου το 431 μ.Χ., αγωνίζονταν να διατηρήσει το αυτοκέφαλό της, υπερασπιζόμενη την ανεξαρτησία της και προβάλλοντας την ίδρυσή της από τον Απόστολο Βαρνάβα. Παρά την αναγνώριση του αυτοκέφαλου στην Γ' Οικουμενική Σύνοδο της Εφέσου το 431 μ.Χ., η απειλή εξακολουθούσε να υπάρχει μέχρι την ανεύρεση, ύστερα από όραμα, από τον αρχιεπίσκοπο Ανθέμιο του λειψάνου του αποστόλου Βαρνάβα μαζί με το Κατά Μάρκον (ή Κατά Ματθαίον) Άγιο Ευαγγέλιο, γεγονός που συνέβαλε στην άρση των ξένων διεκδικήσεων. Ο αυτοκράτορας Ζήνων αναγνώρισε την αποστολικότητα της Κυπριακής Εκκλησίας και το αυτοκέφαλο το 488 μ.Χ. Ταυτόχρονα παραχώρησε στον αρχιεπίσκοπο της Κύπρου Ανθέμιο: να υπογράψει με κιννάβαρι, να φέρει πορφυρό μανδύα και αυτοκρατορικό σκήπτρο.

Επισημαίνεται ότι αυτή την περίοδο η Κύπρος δεν έμεινε αμέτοχη στις διάφορες εκκλησιαστικές και θρησκευτικές έριδες, ενώ οι ποικίλες αιρέσεις είχαν έντονη απήχηση στο νησί. Αξιόλογοι εκκλη-

σιαστικοί ηγέτες από την Κύπρο είχαν αναμειχθεί πρωταγωνιστικά σε εκκλησιαστικά και θεολογικά ζητήματα, που απασχολούσαν την αυτοκρατορία, όπως ο Άγιος Σπυρίδωνας, ο επίσκοπος Κωνσταντίας Άγιος Επιφάνιος και ο αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κωνσταντίνος. Άλλοι επιφανείς Κύπριοι ιεράρχες της βυζαντινής περιόδου ήταν ο Άγιος Ιωάννης ο Ελεήμων¹², πατριάρχης Αλεξανδρείας από το 610 μέχρι το 619 μ.Χ., ο Γρηγόριος ο Κύπριος, πατριάρχης Κωνσταντινούπολης από το 1283 μέχρι το 1289, λόγιος και συγγραφέας, ο Νικόλαος Μουζάλων, αρχιεπίσκοπος Κύπρου και αργότερα (1147-1151) πατριάρχης Κωνσταντινούπολης, και ο Άγιος Νεόφυτος ο Έγκλειστος, ιδρυτής του ομώνυμου μοναστηριού στην Πάφο κατά τον 12ο αι. και αξιόλογος συγγραφέας.

β. Η εκκλησιαστική οργάνωση της Κύπρου και οι επισκοπές της Κυπριακής Εκκλησίας

Με τη διάδοση του χριστιανισμού στην Κύπρο από τους Αποστόλους Παύλο, Βαρνάβα και Μάρκο ιδρύθηκαν στο νησί οι πρώτες επισκοπές. Κατά τον 1ο αι. μ.Χ. οι έδρες των επισκοπών αυτών ήταν στις πόλεις ή στις κώμες, από τις οποίες κατάγονταν ή στις οποίες έμεναν οι χειροτονηθέντες επίσκοποι. Κατά τη διάρκεια της περιόδου των Αποστόλων Παύλου και Βαρνάβα στην Κύπρο χειροτονήθηκε από αυτούς ως επίσκοπος ο Άγιος Ηρακλείδιος στην Ταμασσό, που αποτέλεσε στη συνέχεια επισκοπική έδρα. Στην Αντιόχεια οι Απόστολοι Παύλος και Βαρνάβας χειροτόνησαν ως επίσκοπο τον Κύπριο Αριστοκλειανό, και τον έστειλαν για να υπηρετήσει στο νησί του. Τον συνάντησαν αργότερα στην Κύπρο κοντά στην Αμαθούντα, που αργότερα αποτέλεσε επισκοπική περιφέρεια. Από τους πρώτους επισκόπους αναφέρεται και ο Φιλάγριος, ο οποίος χαρακτηρίζεται στον Κώδικα 231 της Πετρούπολης ως επίσκοπος Κύπρου εἰς Κούριν (= Κούριον). Σύμφωνα με την παράδοση και ο Άγιος Λάζαρος χειροτονήθηκε από τους Αποστόλους Παύλο και Βαρνάβα ως αρχιερέυς της Κιτιαίων πόλεως. Μετά το τέλος του Αποστόλου Βαρνάβα στη Σαλαμίνα αναφέρεται στον Βίο του Αγίου Αυξιβίου, ότι ο Απόστολος Παύλος έστειλε στον Άγιο Ηρακλείδιο στην Κύπρο τους Επαφρά, έναν από τους 70 αποστόλους, και Τυχικό με την εντολή να χειροτονηθούν ως επίσκοποι Πάφου και Νεαπόλεως (= Λεμεσού)¹³ αντίστοιχα. Επιπρόσθετα,

¹² Για τον Άγιο Ιωάννη τον Ελεήμονα, Πατριάρχη Αντιόχειας βλ. Μηνολόγιον Βασιλείου PG. 117.157.

¹³ Hill, G.: *A History of Cyprus, vol. I, To the Conquest by Heart*, R. L., Cambridge 1949, σελ. 262-263.

ο Απόστολος Παύλος ζήτησε από τον Ηρακλείδιο να χειροτονήσει και άλλο επίσκοπο στους Σόλους, τον Αυξίβιο.

Κατά τον 1ο μ.Χ. αιώνα αναφέρεται η ίδρυση και ύπαρξη στην Κύπρο των ακολούθων επτά επισκοπών: Ταμασσού, Αμαθούντος, Κουρίου, Κιτίου, Πάφου, Νεαπόλεως και Σόλων. Ο Άγιος Νεόφυτος ο Έγκλειστος στο “Εγκώμιον εις Θεοσεβιον” αναφέρει και τον Κόνωνα τον μεγάλο, ο οποίος ασπάστηκε τον χριστιανισμό, βαπτίστηκε και κατέλαβε επισκοπική έδρα την περίοδο των Αποστόλων. Δεν είναι γνωστή η έδρα, που κατέλαβε, ενώ επισημαίνεται ότι πρόκειται για κάποια όγδοη, αφού τα ονόματα των επισκόπων των πρώτων επτά εδρών είναι γνωστά από τις πηγές: 1. Ηρακλείδιος, Ταμασσού, 2. Αριστοκλειανός, Αμαθούντος, 3. Φιλάργιος, Κουρίου, 4. Λάζαρος, Κιτίου, 5. Επαφράς, Πάφου, 6. Τυχικός, Νεαπόλεως, 7. Αυξίβιος, Σόλων, 8. Κόνων, άγνωστης πόλης. Γίνεται αντιληπτό, ότι από την αρχή οι Απόστολοι Παύλος και Βαρνάβας επέδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την οργάνωση της Κυπριακής Εκκλησίας.

Τον 4ο αι. μ.Χ., όταν η Εκκλησία της Κύπρου ήταν ήδη οργανωμένη, μπορεί να θεωρηθεί σίγουρη η ύπαρξη των επισκοπών της Πάφου, της Σαλαμίνας και της Τριμιθούντας. Οι επισκοπές αυτές είναι γνωστές από τα πρακτικά της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου, τα οποία υπέγραψε ο επίσκοπος Πάφου Κύριλλος και ο επίσκοπος Σαλαμίνας Γελάσιος¹⁴. Η συμμετοχή του επισκόπου Τριμιθούντας στην Α΄ Οικουμενική Σύνοδο παραδίδεται και από άλλες ιστορικές πηγές¹⁵. Ο Κύπριος Νεόφυτος Ροδινός πληροφορεί για τους υπόλοιπους Κύπριους επισκόπους, που

συμμετείχαν στη Σύνοδο¹⁶. Τα ονόματα των 318 θεοφόρων Πατέρων και επισκόπων, που συμμετείχαν στη Σύνοδο σώζονται σε αρκετούς κώδικες, που έχουν ως πηγή το Συνοδικόν, έναν κατάλογο που συνέταξε ο Μέγας Αθανάσιος στη Σύνοδο της Αλεξάνδρειας το 362 με σκοπό να διασώσει τα ονόματα των αντιαιρεσιών επισκόπων, καθώς μετά τη Σύνοδο και την περίοδο του αυτοκράτορα Κωνσταντίου Β΄ υπερίσχυσαν οι Αρειανοί και απομάκρυναν τα γραπτά κείμενα της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου, που τους καταδίκασε¹⁷. Έναν κατάλογο ονομάτων παραθέτει ο Μητροπολίτης Κυζίκου Καλλίνικος¹⁸, ο οποίος παρουσιάζει, αντί για δύο, πέντε επισκόπους που υπέγραψαν τα Πρακτικά: ο Πάφου Κύριλλος, ο Τριμιθούντας Σπυρίδων, ο

Κωνσταντίας (;) Κυριακός, ο Σαλαμίνας Γελάσιος και ο Σιρίκιος. Ενώ δεν είναι γνωστοί οι κατάλογοι που αποτέλεσαν πηγή του Μητροπολίτη Κυζίκου Κυρίλλου, επιβεβαιώνεται και στους καταλόγους των κωδίκων, εκτός από τον Πάφου Κύριλλο και τον Κωνσταντίας Γελάσιο, η παρουσία του Τριμιθούντας Σπυρίδωνα. Για πρώτη φορά αναφέρεται ο Κυριακός και ο Σιρίκιος, ενώ δεν μπορεί να γίνει

αποδεκτή η απόδοση του ονόματος της πόλης ως Κωνσταντία (;). Η πόλη αυτή πήρε το όνομα Κωνσταντία μετά από την ανοικοδόμησή της από τον Κωνσταντίο Β΄, ενώ το όνομα αυτό δεν υπήρχε στη διάρκεια της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου, ούτε ήταν δυνατό να υπάρχουν δύο επίσκοποι της ίδιας πόλης και επαρχίας, έστω και αν η πόλη είχε δύο ονόματα, Σαλαμίνα και Κωνσταντία. Πρόκειται έτσι για μια λανθασμένη απόδοση του ονόματος Κωνσταντία, που θα μπορούσε να διορθωθεί με την εκ

¹⁴ Χάκετ, Ι.: *Ιστορία της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου*, μτφ. Παπαϊωάννου, Χ. Ι., Α΄, Αθήνα 1923-1932, σελ. 15.

¹⁵ Σωκράτους του Σχολαστικού: *Εκκλησιαστική Ιστορία*, ανατυπ. εκ της β΄ εκδ. Μίγνε, Αθήνα 1901, σελ. 21, 47 - Χάκετ, Ι.: *Ιστορία της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου*, μτφ. Παπαϊωάννου, Χ. Ι., Α΄, Αθήνα 1923-1932, σελ. 15, σημ. 33 - Χάκετ, Ι.: *Ιστορία της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου*, μτφ. Παπαϊωάννου, Χ. Ι., Β΄, Πειραιάς 1927, σελ. 203-209.

¹⁶ Χάκετ, Ι.: *Ιστορία της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου*, μτφ. Παπαϊωάννου, Χ. Ι., Α΄, Αθήνα 1923-1932, σελ. 15-16.

¹⁷ Χατζηγάλη, Κ.: *Οι αντιπρόσωποι της Εκκλησίας Κύπρου στην πρώτη Οικουμενική Σύνοδο της Νίκαιας*. Στο: *Κυπριακά Σπουδαί, τόμος Ι*, 1946, Λευκωσία 1948, σελ. 54.

¹⁸ *Μητροπολίτης Κυζίκου Καλλίνικος: Η πρώτη εν Νικαία Οικουμενική Σύνοδος μετά και τινών συμπληρωμάτων, ιστορική μελέτη*, Κωνσταντινούπολη 1930, σελ. 100-109.

νέου ανάγνωση των κωδίκων, που σύγκρινε ο Μητροπολίτης Κυζίκου Κύριλλος. Τα ονόματα επίσης του Κυριακού και του Σιρικού δεν παρατίθενται στον κατάλογο των επισκόπων της Νίκαιας και της Σαρδικής του Νεοφύτου Ροδινού, και αν έχουν αναγνωσθεί σωστά από τον Μητροπολίτη Κυζίκου Καλλίνικο, τότε απορρίπτεται ο ισχυρισμός του Ροδινού. Επίσης από το έργο του Πατριάρχη Φωτίου “Μυριόβιβλος ή Βιβλιοθήκη”, που παραθέτει περίληψη ή αποσπάσματα των έργων του Πατριάρχη Αντιόχειας ή Θεούπολης Εφραίμ, αντλείται η πληροφορία, ότι ο Κυριακός Πάφου ήταν συγγραφέας θεολογικών έργων, εκ των οποίων ο Εφραίμ τον 6ο αι. ανέγνωσε δύο: ένα λόγο εις τα Θεοφάνια και ένα λόγο περί ενανθρωπήσεως. Παρατηρείται επίσης μια διαφορά στη γραφή του ονόματος, το οποίο είναι Κυριακός στη Μυριόβιβλο και Κύριλλος αντίστοιχα στους καταλόγους των Πατέρων της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου, και οφείλεται στη λανθασμένη ανάγνωση του ενός ή του άλλου ονόματος του επισκόπου¹⁹.

Το 343 μ.Χ. τα πρακτικά της Συνόδου της Σαρδικής υπέγραψαν και οι 12 Κύπριοι επίσκοποι, που τα ονόματά τους σύμφωνα με τη σειρά των πρακτικών ήταν τα εξής: Αυξίβιος, Φώτιος, Γηράσιος (Γελάσιος), Αφροδίσιος, Ειρηνικός, Νουνέχιος, Αθανάσιος, Μακεδόνιος, Τριφύλλιος²⁰, Σπυρίδων²¹, Νορβανός και Σωσικράτης. Οι ιεράρχες αυτοί υπέγραψαν τα πρακτικά κάτω από την ένδειξη οι Κύπριοι χωρίς να αναφέρουν την επισκοπή τους. Δεν είναι γνωστή η επισκοπική έδρα, που κατείχε ο κάθε ένας από αυτούς, εκτός από μερικούς, όπως παραδίδουν οι πηγές: Ο Γηράσιος (Γελάσιος) ήταν επίσκοπος Σαλαμίνας, ο Μακεδόνιος επίσκοπος Ταμασού, ο Τριφύλλιος επίσκοπος Καλλινικησέων (Λευκωσίας) και ο Άγιος Σπυρίδων επίσκοπος Τρεμιθούντος. Από τις πηγές είναι γνωστές οι 12 επισκοπές του νησιού κατά τα μέσα του 4ου αι.: 1. Σαλαμίνας (Γελάσιος), 2. Κιτίου, 3. Αμαθούντος, 4. Νεαπόλεως, 5. Κουρίου, 6. Πάφου, 7. Σόλων, 8.

Κυρηναίας, 9. Καλλινικησέων (Τριφύλλιος), 10. Τρεμιθούντος (Σπυρίδων)²², 11. Κυθρίας, 12. Ταμασού (Μακεδόνιος). Ο αρχιμ. Κυπριανός, που παραθέτει τον αριθμό των επισκόπων, επισημαίνει και τα ονόματά τους: Κύριλλος επίσκοπος Πάφου, Γελάσιος Σαλαμίνας, Αυξίβιος, Φώτιος, Γεράσιος, Αφροδίσιος, Ειρηνικός, Νουνέχιος, Αθανάσιος, Μακεδόνιος, Σπυρίδων, Τριφύλλιος, Νορβανός και Σωσικράτης. Τα ονόματα αυτά αναφέρονται και από τον Ροδινό, ενώ οι κατάλογοι των συγγραφέων προκαλούν ορισμένες αμφιβολίες, επειδή δεν παραθέτουν τις πηγές άντλησης των πληροφοριών τους. Ο Hackett παρατήρησε, ότι η χρονική περίοδος, που μεσολάβησε ανάμεσα στις δύο Συνόδους, ίσως να μην επέτρεψε τη συμμετοχή των επισκόπων και στις δύο. Ο Νεόφυτος Ροδινός και ο αρχιμ. Κυπριανός κατέγραψαν στους καταλόγους τα δύο γνωστά ονόματα των επισκόπων από τα πρακτικά της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου της Νίκαιας²³ και στη συνέχεια συμπεριέλαβαν και τα δώδεκα ονόματα των επισκόπων που συμμετείχαν στη Σύνοδο της Σαρδικής. Στα πρακτικά της Συνόδου της Σαρδικής αναφέρονται μόνο τα ονόματα των επισκόπων ως εξής: Αυξίβιος, Φώτιος, Γεράσιος, Αφροδίσιος, Ειρηνικός, Νουνέχιος, Αθανάσιος, Μακεδόνιος, Τριφύλλιος, Σπυρίδων, Νορβανός και Σωσικράτης. Άλλες πηγές πληροφορούν για τις έδρες λίγων επισκόπων. Ο Γεράσιος ήταν επίσκοπος της Σαλαμίνας, ο Μακεδόνιος επίσκοπος Ταμασού, ο Σπυρίδων επίσκοπος Τρεμιθούντος και ο Τριφύλλιος επίσκοπος της πόλης των Καλλινικησέων. Στους εκκλησιαστικούς συγγραφείς Σωζόμενο και Νικηφόρο Κάλλιστο ο Τριφύλλιος αναφέρεται ως επίσκοπος των Λεδρών.

Στο τέλος του 4ου αι. μ.Χ. ο πατριάρχης Αλεξανδρείας Θεόφιλος αναφέρει τα ονόματα 15 επισκόπων, όπως παραθέτει ο Άγιος Ιερώνυμος σε σχετική συνοδική επιστολή, που έστειλε προς τους Παλαιστίνιους και Κύπριους επισκόπους: Eriphanio, Marciano, Agapeto, Boethio, Helpidio, Eutasio,

¹⁹ Χατζηγάλη, Κ.: Οι αντιπρόσωποι της Εκκλησίας Κύπρου στην πρώτη Οικουμενική Σύνοδο της Νίκαιας. Στο: Κοπριακαί Σπουδαί, τόμος Ι, 1946, Λευκωσία 1948, σελ. 55-56, σημ. 1-2, σελ. 57, σημ. 1-3.

²⁰ Για τον Τριφύλλιο των Λεδρών βλ. Halkin, F.: Distiques et notices propres au Synaxaire de Chifflet, AnalBoll 66, 1948, σελ. 11-26.

²¹ Για τον Άγιο Σπυρίδωνα βλ. Μηνολόγιον Βασιλείου PG. 117.201. Για την φήμη του Αγίου Σπυρίδωνα βλ. Sokrates, Kirchengeschichte PG. 67.104 - Nicephoros Kallistos Xanthopoulos, Kirchengeschichte PG. 146.161-164. Για την πρόσκληση του Αγίου Σπυρίδωνα από τον Μεγάλο Κωνσταντίνο βλ. Symeon Metaphrasis, Vita des Heiligen Spyridon PG. 116.417 ff. Για τα θαύματα του Αγίου Σπυρίδωνα βλ. Symeon Metaphrasis, Vita des Heiligen Spyridon PG. 116.417 ff. Για την πρόσκληση του Αγίου Σπυρίδωνα στην Αλεξάνδρεια βλ. Symeon Metaphrasis, Vita des Heiligen Spyridon PG. 116.417 ff. Για τον Άγιο

Σπυρίδωνα στην Κύπρο βλ. Sozomenus, Kirchengeschichte 21.22-22.1, 23.14-19. Επίσης βλ. Van de Ven, P.: La legende des Spyridon évêque de Tremithonte, Bibliothèque du Muséon 33, Louvain 1953.

²² Ο Τρεμιθούντος Σπυρίδων συμμετείχε μαζί με άλλους Κοπριούς ιεράρχες και στην Α΄ Οικουμενική Σύνοδο της Νίκαιας (325 μ.Χ.). Για τους επισκόπους στην Τρεμιθούνα στην πρωτοβυζαντινή περίοδο και στην περίοδο των αραβικών επιδρομών βλ. Dikigoropoulos, A. I.: The Church of Cyprus, during the period of the Arab wars, A.D. 649-965, The Greek Orthodox Theological Review, XI, σελ. 249, αρ. 58. Για τη βασιλική βλ. Papageorghiou, A.: Έρευνα εις τον ναόν του Αγίου Σπυρίδωνος εν Τρεμετουσιά, Κοπριακαί Σπουδαί, 30, 1966, σελ. 17-33. Για τις τοιχογραφίες βλ. Van de Ven, P.: La légende de S. Stryridon évêque de Trimitheonte, Louvain 1953, σελ. 88-89.

²³ Βλ. Χάκκετ, Ι.: Ιστορία της Ορθόδοξου Εκκλησίας της Κύπρου, μτφ.

Norbano, Macedonio, Aristoni, Zenoni, Asiatico, Heraclidae, Alteri Zenoni, Kiriaco, Aphrodito. Στην επιστολή αυτή δεν αναφέρονταν τα ονόματα των επισκοπικών εδρών. Μπορεί να υποθεθεί ότι στο τέλος του 4ου αι. μ.Χ. στην Κύπρο υπήρχαν οι ακόλουθες επισκοπές: Κωσταντία, Αρσινόη, Πάφος, Τριμιθούς, Ταμασός, Κίτιον, Λέδραι, Χύτροι, Αμαθούς, Καρπασία, Κούριον, Λάπηθος, Σόλοι, Κερύνεια, Νεάπολις.

Τον 5ο αι. μ.Χ. σύμφωνα με τον λζ' κανόνα της αραβικής έκδοσης των κανόνων της Α' Οικουμενικής Συνόδου η Κυπριακή Εκκλησία είχε μια αρχιεπισκοπή και 13 επισκοπές, οι οποίες όμως δεν αναφέρονταν. Στον κανόνα που δεν ανήκε στην Α' Οικουμενική Σύνοδο, παραδίδονταν μόνο ο συνολικός αριθμός των επισκοπών της Κύπρου.

Κατά τους επόμενους αιώνες υπάρχουν επισημάνσεις για τον αριθμό και τα ονόματα των πόλεων - επισκοπών της Κύπρου σε διάφορες πηγές, όπως: α. Συνέκδημος του Ιεροκλέους, β. Περιγραφή του Ανατολικού Ρωμαϊκού κράτους του Γεωργίου του Κυπρίου, γ. Περί θεμάτων του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου, δ. Η τάξις των πατριαρχικών θρόνων του Νείλου Δοξαπατρίου και ε. Noticiae Episcopatum. Σε αυτά τα έργα απαριθμούνται 13-15 πόλεις - επισκοπές της Κύπρου, των οποίων προηγείται η μητρόπολη Κωνσταντία. Έργα περιηγητών παρέχουν επίσης κάποιες πλη-

ροφορίες για τον αριθμό των επισκοπών. Στο έργο του Ιεροκλέους "Συνέκδημος", το οποίο χρονολογείται πριν από το 535 μ.Χ., απαριθμούνται 15 πόλεις²⁴. Αν ληφθεί υπόψη ότι έδρες των επισκοπών ήταν οι σημαντικότερες πόλεις, μπορεί να επισημανθεί, ότι πρόκειται για ισάριθμες επισκοπές της Κύπρου κατά την περίοδο του Ιεροκλή. Στο έργο του γεωγράφου Γεωργίου του Κυπρίου "Περιγραφή του Ανατολικού ρωμαϊκού κράτους", που χρονολογείται τον 6ο-7ο αι. μ.Χ., αναφέρονται 13 πόλεις²⁵. Στο εκκλησιαστικό έργο "Τάξις προκαθηδρίας των οσιωτάτων πατριαρχών" στον κώδικα 1555 της Εθνικής Βιβλιοθήκης του Παρισιού (733-746 μ.Χ.) απαριθμούνται οι 15 πόλεις - επισκοπές της Κύπρου ως εξής: Κυρίνη μητρόπολις ήτοι Κωνσταντία, Πάφου, Ταμασού, Αρσινόης, Σόλου, Λαπήθου, Κυρίνιας, Καρπάσου, Κύθρων, Λεύκου, Κήτις, Αμάθου, Νεαπόλεως, Κόρης, Τριμηθούτων.

Αναφορά στον συνολικό αριθμό των επισκοπών του 8ου αι. μ.Χ., γίνεται και από τον Άγγλο περιηγητή και επίσκοπο Eichstätt Willibald, ο οποίος παραδίδει την παραμονή του στην Πάφο και στη Σαλαμίνα και τις 12 επισκοπές της Κύπρου, χωρίς να τις ονομάζει. Από τα πρακτικά της Ζ' Οικουμενικής Συνόδου είναι γνωστές οι επισκοπές Κωνσταντίας, Κύθρων, Σόλων, Κιτίου, Αμαθούντος και Τριμηθούτων. ■

Παπαϊωάννου, Χ. Ι., Α', Αθήνα 1923-1932, σελ. 14-16 - Hill, G.: A History of Cyprus, vol. I, To the Conquest by Heart, R. L., Cambridge 1949, σελ. 250 - Χατζηγάλη, Κ.: Οι αντιπρόσωποι της Εκκλησίας Κύπρου στην πρώτη Οικουμενική Σύνοδο της Νίκαιας. Στο: Κυπριακά Σπουδαί, τόμος Ι, 1946, Λευκωσία 1948, σελ. 53-57 - Χατζηϊωάννου, ΑΚΕΠ, 1971, Α', σελ. 368-379, αρ. 121-121. 10, σελ. 380-383, αρ. 125-125. 3α, σελ. 386-387, αρ. 129-129α - Χατζηϊωάννου, ΑΚΕΠ, 1973, Β', σελ. 292-293, αρ. 134 - Χατζηϊωάννου, ΑΚΕΠ, 1980, Α', α', σελ. 304-305, αρ. 231 και Α', β', σελ. 218, αρ. 231 - Χατζηϊωάννου ΑΚΕΠ, Ε', Λευκωσία 1983, σελ. 163, αρ. 171. Για τη Σύνοδο και τις ανακριβείς ιδεολογικές και θεολογικές απόψεις πριν και μετά τη Σύνοδο βλ. Jones, A. H. M.: Constantine and the Conversion of Europe, Toronto 1978, σελ. 117-167 ff - Voelki, L.: Der Kaiser Konstantin, Annalen einer Zeitenwende, 306/337, München 1957, σελ. 140-144.

²⁴ Βλ. τις εξής εκδόσεις: Έκδοση G. Parthey: Κωνσταντία μητρόπολις,

Ταμασός, Κίτιον, Αμαθούς, Κούριον, Πάφος, Αρσινόη, Σόλοι, Λάπηθος, Κιρβοία, Κόθροι, Καρπάσιον, Κορήνια, Τριμηθούτων, Λευκωσία - Έκδοση Ern. Honigmann: Κωνσταντία, Ταμασός, Κίτιον, Αμαθούς, Κούριον, Πάφος, Αρσινόη, Σόλοι, Λάπηθος, Κεραμαία, Χύθροι, Καρπασία, Κερύνεια, Τρέμιθους, Λευκωσία - Έκδοση Aug. Burkhardt: Κωνσταντία μητρόπολις, Ταμασός, Κίτιον, Αμαθούς, Κόρην, Πάφος, Αρσινόη, Σόλοι, Λάπηθος, Κιρβοία, Κόθροι, Καρπασιν, Κορήνια, Τριμηθούτων, Λευκωσία.

²⁵ Βλ. τις εξής εκδόσεις: Έκδοση Ern. Honigmann: Κωνσταντία, Κίτιον, Αμαθούς, Κούριον, Πάφος, Αρσινόη, Σόλοι, Λάπηθος, Κερύνεια, Ταμασός, Χύθροι, Τριμηθούς, Καρπασία, ενώ στο έργο δεν αναφέρονται η Κιρβοία και η Λευκωσία - Έκδοση G. Parthey: Κωνσταντία μητρόπολις, Κίτιον, Αμαθούς, Κούριον, Πάφος, Αρσενάι, Σόλοι, Λάπηθος, Κορήνια, Ταμασός, Κίθροι, Τριμηθούς, Καρπασιν. Η έκθεση αυτή συντάχθηκε στην περίοδο του αυτοκράτορα Λέοντα του Σοφού (886-912 μ.Χ.).